

Tina Štemberger

Fokusne skupine v pedagoškem raziskovanju

Povzetek: V prispevku se usmerjamo v značilnosti fokusne skupine kot tehnike zbiranja podatkov v pedagoškem raziskovanju, ki se kljub številnim prednostim, s poudarkom na bogatih in visokokakovostnih podatkih, na pedagoškem področju še vedno nekoliko redkeje uporablja. V prispevku pojasnimo pojem fokusnih skupin, osnovne vrste te tehnike ter opredelimo faze načrtovanja in izvedbe tovrstnega zbiranja podatkov. Posebno pozornost namenjamo elementom, ki so značilni specifično za fokusne skupine in za katere menimo, da doslej še niso bili v zadostni meri predmet kritične diskusije. Osredotočimo se na problematiko identifikacije in izbora udeležencev, vodenje fokusnih skupin, analizo podatkov in na specifikke z vidika etike. Prispevek zaključimo s predlogi utemeljene uporabe fokusnih skupin v pedagoškem raziskovanju.

Ključne besede: fokusna skupina, zbiranje podatkov, vodenje, analiza podatkov, etičnost raziskovanja

UDK: 37.012

Znanstveni prispevek

Uvod

V zadnjih letih se na pedagoškem področju predvsem v tujini (Lincoln in Guba 2000, str. 163), pa tudi pri nas, zaznava opazen premik k bolj interpretativnim, postmodernim pristopom v raziskovanju, med katere zagotovo sodi kvalitativno raziskovanje, za katerega je značilno (Mesec 1998, str. 20), da temelji na besednih opisih ali pripovedih, pri čemer je zbrano gradivo obdelano in analizirano na besedni način brez uporabe merskih postopkov. Raziskovalci želijo razumeti, kako ljudje medsebojno komunicirajo, kako se vedejo, kako odgovarjajo na vprašanja, kako se njihova prepričanja kažejo v njihovih ravnanjih, kaj ljudje razmišljajo in zakaj tako razmišljajo ipd. (Fraenkl in Wallen 1990). Z namenom pridobivanja teh podatkov se v kvalitativnem raziskovanju uporabljajo različne tehnike zbiranja podatkov, ki jih Vogrinc (2008) deli v tri temeljne skupine: opazovanje, dokumenti in intervju. Za intervju velja, da gre za pogovor med dvema osebama (Sagadin 1995) ali med vsaj dvema osebama (Glesne in Peshkin 1992), od katerih ena sprašuje oziroma postavlja vprašanja, druga pa nanje odgovarja (Sagadin 1995). Na površinski ravni se zdi, da je izvedba intervjuja enostavna zadeva, vendar pa se je potrebno zavedati, da zahteva usposobljenost, senzibilnost, koncentracijo, disciplino, razumevanje in tudi sposobnost govorjenja in poslušanja (Patton 1987). Intervju namreč raziskovalcu omogoči, da vstopi v perspektivo nekoga drugega. Fokusni intervju je tehnika zbiranja podatkov (Vogrinc 2008, str. 109), za katero je bilo že pred časom ugotovljeno (William in Katz 2001), da na področju pedagoškega raziskovanja lahko generira izjemno bogate in visokokakovostne podatke (Cohen idr. 2007). Ugotavljamo pa, da se v slovenskem pedagoškem prostoru ta tehnika uporablja manj pogosto, zato je namen tega prispevka predstaviti ključne značilnosti fokusnih skupin kot tehnike zbiranja podatkov, s poudarkom na tistih posebnostih, ki se jih manj izpostavlja, vendar jim je zaradi njihove kompleksnosti in pomena za korektno in učinkovito izpeljavo fokusne skupine vsekakor potrebno nameniti dovolj pozornosti. Gre predvsem za vprašanje potrebe po razumevanju in upoštevanju kompleksnosti faze izbora udeležencev, za vprašanje vodenja oz. moderiranja diskusije v fokusni skupini, analize podatkov ter etičnih dilem, ki se pojavijo pri tovrstnem zbiranju podatkov (Parker in Tritter 2006).

Osnovne značilnosti fokusnih skupin

Fokusne skupine so se kot tehnika zbiranja podatkov najprej razvile v marketinških raziskavah (Gizir 2007), kasneje pa se je ta tehnika začela uveljavljati tudi na področju družboslovnega raziskovanja. Raziskovalci so bili mnenja, da skupinska dinamika, ki se ustvari v fokusni skupini, lahko generira sinergijo, stimulacijo, spontanost in efekt snežne kepe ter bogate in visokokakovostne podatke (William in Katz 2001). V 90. letih prejšnjega stoletja so vrednost fokusnih skupin prepoznali tudi raziskovalci pedagoškega področja. Njihov pomen so videli predvsem v tem, da omogočajo pridobivanje podatkov o čustvih, vrednotah, stališčih, reakcijah udeležencev ter o njihovih izkušnjah z neko tematiko. Čeprav je razumeti, da fokusne skupine predstavljajo bogat in običajno tudi kakovosten vir podatkov v pedagoškem raziskovanju, je raba fokusnih skupin v primerjavi z denimo individualnimi intervjuji ali opazovanjem bistveno manj pogosta (Gizir 2007). V zadnjih treh desetletjih pa je opaziti porast rabe, kar Parker in Tritter (2006) pripisujeta temu, da so je izvedba fokusnih skupin z vidika stroškov ugodnejša od bolj tradicionalnih tehnik in zelo prilagodljiva ter da običajno rezultira v velikih količinah podatkov v zameno za relativno majhen vložek časa za izvedbo.

Fokusna skupina je v osnovi posebna oblika skupine, in sicer z vidika namena, sestave in postopkov (Krueger in Casey 2000). Fokusne skupine so poglobljene diskusije udeležencev, ki imajo neke skupne značilnosti ali izkušnje in se usmerjajo v iskanje vpogleda v odnose, percepcijo, doživljanje in mnenja (Kidd in Parshall 2000). Vogrinc (2008) opredeljuje fokusno skupino kot tehniko zbiranja podatkov, pri kateri raziskovalec zbere manjšo skupino ljudi z namenom, da se pogovarjajo o določeni tematiki, ki je sodelujočim že vnaprej znana. Opozori tudi na temeljno razliko med skupinskim intervjujem in fokusno skupino; pri skupinskem intervjuju raziskovalec postavlja vprašanja vsakemu članu skupine posebej, medtem kot pri fokusni skupini spodbuja skupinsko diskusijo, pri čemer vsakega posameznika spodbuja h komuniciranju z drugimi člani skupine. Diskusijo usmerja moderator (Flores in Alonsa 2001), med udeleženci skupine poteka interakcija, ki je navadno bolj intenzivna kot interakcija z moderatorjem, in prav ta interakcija generira največ podatkov (Cohen idr. 2007). Sicer so fokusne skupine zelo osredotočene na neko temo, a pogosto se zgodi, da se v diskusiji generirajo nepričakovani podatki, da se generira veliko podatkov in da se generirajo podatki, ki jih z individualnimi intervjuji sicer ne bi dobili (Morgan 1988).

Kot povzema Vogrinc (2008, str. 28), imajo fokusne skupine v primerjavi z ostalimi tehnikami nekaj pomembnih prednosti, in sicer: (i) raziskovalec lahko v razmeroma kratkem času pridobi podatke od večjega števila ljudi, (ii) zelo pogosto v fokusni skupine pride od sinergije, saj člani vplivajo drug na drugega in se na tak način generirajo ideje, oblikujejo se bolj celovite zgodbe, (iii) zaradi občutka zaupanja in solidarnosti znotraj (manjše) skupine se v fokusni skupini lahko obravnavajo tudi bolj občutljive teme, (iv) raziskovalec se lahko seznanil s terminologijo neke skupine, saj se med njimi običajno razvije sproščena komunikacija, (v) člani fokusne skupine imajo navadno neke skupne značilnosti ali se ukvarjajo s podobnim področjem in zato so fokusne skupine primerne tudi za raziskovanje tematik, ki se navezujejo na bolj

zaprte skupine in (vi) raziskovalec lahko vidi tudi, kako se posamezniki odzivajo na mnenja drugih in v kolikšni meri zagovarjajo svoja stališča oz. kako jih prilagajajo.

Nyumba idr. (2018) opredeljujejo več tipov fokusnih skupin. Singularna fokusna skupina označuje interaktivno diskusijo o neki temi z izbranimi udeleženci in moderatorjem kot skupino na enem mestu. Jasno je, da je to najobičajnejši, klasični tip skupinske diskusije (Morgan 1996) in je široko uporabljen med raziskovalci in praktiki različnih disciplin (Wilkinson 1998). Naslednji tip je dvosmerna fokusna skupina, za katero velja, da ena skupina diskutira, druga pa jo opazuje. Med skupinama je običajno steklena pregrada, ki omogoča opazovanje skupini, ki opazuje, medtem ko opazovana skupina ne vidi svojih opazovalcev. Slednji poslušajo diskusijo ter opazujejo interakcijo, kar lahko vodi k drugačnim zaključkom te skupine kot bi bili v primeru, da ne bi slišali in opazovali opazovane skupine (Morgan 1988). Naslednji tip je fokusna skupina z dvema moderatorjema, pri čemer vsak od njiju v diskusiji prevzame drugo vlogo, kar omogoča tekoče napredovanje diskusije in zagotavlja pokrivanje vseh tem. Fokusne skupine z nasprotujočima si moderatorjema, ki namenoma zavzameta nasprotujoča mnenja o temi, naj bi omogočile bolj poglobljeno diskusijo in podatke (Krueger in Casey 2000). Zanimiv je tudi tip fokusne skupine z udeležencem v vlogi moderatorja. Raziskovalec k moderiranju začasno povabi nekaj udeležencev, kar naj bi vplivalo na dinamiko skupine na način, da se poveča možnost za čim bolj raznolike in poštene odgovore (Kamberelis in Dimitriadis 2005). Mini fokusne skupine se uporabijo v primerih, ko je že potencialnih udeležencev manjše število ali jih je težje doseči, predvsem pa v primerih visoko kvalificiranih strokovnjakov (Kamberelis in Dimitriadis 2005). Avtorja sta izpostavila tudi online fokusne skupine, ki so zlasti primerne v primerih, ko je težko zagotoviti fizično prisotnost skupine.

Nekateri elementi načrtovanja in izvedbe fokusnih skupin

Gizir (2007) navaja, da je za učinkovito izvedbo fokusnih skupin ključno natančno načrtovanje. Poiskati je potrebno vire, razviti časovnico, se odločiti o udeležencih, oblikovati vprašanja, razmisliti in pripraviti načrt pridobivanja udeležencev, dogovoriti in organizirati lokacijo, termine srečanj, pripraviti načrt analize podatkov in elementov zaključnega poročila. V nadaljevanju se osredotočamo na tiste značilnosti načrtovanja in izvedbe fokusne skupine, po katerih se ta tehnika na neki način razlikuje od ostalih tehnik in ki so ključne za uspešno in učinkovito zbiranje podatkov na tak način, in sicer: faze izvedbe fokusne skupine, izbor udeležencev, vodenje (moderiranje) diskusije, analiza podatkov ter etični vidik.

Faze načrtovanja izvedbe fokusne skupine

Potek organizacije in diskusije v fokusnih skupinah je natančno strukturiral Morgan (1998), ki je opredelil štiri ključne faze, in sicer: (i) raziskovalni načrt, (ii) zbiranje podatkov, (iii) analiza podatkov in (iv) poročanje o rezultatih. Štiri faze

po zgledu Nyumba idr. (2018) prikazujemo shematsko (Shema 1), v nadaljevanju pa podrobneje opredelimo nekatere ključne elemente teh faz.

Raziskovalni načrt	<i>Definiranje ciljev raziskave</i> Definiranje namena fokusne skupine. Oblikovanje vprašanj oz. opornih točk. Zagotavljanje etičnih načel. Identifikacija in pridobivanje udeležencev. Zagotavljanje homogene sestave skupine. Odločitev o številu udeležencev. Identifikacija in pridobivanje pomočnika (-ov). Odločitev o številu fokusnih skupin. Identifikacija ustrezne lokacije. Izbira dostopnega in dovolj velikega prostora, v katerem bo mogoče diskusijo izpeljati. Priprava materialov (oprema za snemanje, obrazci za privolitev, tablice z imeni ipd.).
Zbiranje podatkov	<i>Priprava pred diskusijo</i> Seznanjanje z dinamiko skupine, preference sedežnega reda, priprava opreme. Trajanje snemanja vsake diskusije. Vodenje diskusije. Predstavitve (predstavitve udeležencev, privolitev, zaupnost, osnovna pravila). Diskusija (snemanje in opazovanje diskusije, premori, refleksija). Sledenje vprašanjem in temam diskusije. Zaključek (zahvala udeležencem).
Analiza podatkov	<i>Možnosti</i> Vsebinska analiza. Semiotična analiza. Hermenevtična analiza. Kvalitativna vsebinska analiza.
Rezultati in interpretacija	<i>Diseminacija</i> Akademski krogi. Odločevalci. Udeleženci raziskave.

Shema 1: Faze načrtovanja izvedbe fokusne skupine

Identifikacija in pridobivanje udeležencev

Morgan (1988) navaja, da je potrebno v sklopu faze identifikacije in pridobivanja udeležencev razmisliti o številnih elementih (glej tudi Shema 1). Tako mora raziskovalec razmisliti o številu fokusnih skupin za eno tematiko, pri čemer se je potrebno zavedati, da je ena skupina premalo, saj ni možno izključiti dvoma o tem,

da gre morebiti za specifičen pogled članov prav te skupine, ki lahko nima veliko skupnega z ostalimi (Morgan 1998). Engel in Schutt (2005, str. 297) navajata, da je raziskava lahko organizirana na način, da vključuje le eno skupino udeležencev, ki se lahko sestane enkrat, lahko pa tudi večkrat. Ob tem naj omenimo, da tudi specifičen pogled ene skupine ni nujno slabost raziskovanja, ustreznost take odločitve je seveda odvisna od ciljev raziskave. Če raziskovalca zanima specifična ene skupine, bo to popolnoma ustrezen način izbire, ko pa so cilji postavljeni drugače, bo morala biti drugače usmerjena tudi izbira skupin in njenega števila.

Poleg odločitve o številu skupin je potrebno sprejeti tudi odločitev o velikosti skupin. V premajhnih skupinah lahko skupinska dinamika povzroči disproporcionalni učinek, prevelike je težko voditi, lahko se razbijejo. Morgan (1988) predlaga, da naj ima fokusna skupina med 4 in 12 članov, pri čemer je potrebno v fazi pridobivanja udeležencev k sodelovanju (zaradi pričakovanega osipa) povabiti od 10 % do 25 % več potencialnih udeležencev. Engel in Schutt (2005, str. 297) menita, da je število udeležencev lahko različno, od 2 do 12, za optimalen potek pa naj bi bilo v skupini od 4 do 8 udeležencev.

Posebno pozornost je potrebno nameniti izbiri udeležencev v smislu, da ima prav vsak udeleženec tiste značilnosti oz. znanje, ki so potrebni za to fokusno skupino. V nasprotnem primeru se hitro dogodi, da se diskusija odmakne od fokusa. Izbira udeležencev je ključni elementa uspeha fokusnih skupin (Morgan 1988). Glede na to, da fokusne skupine uvrščamo predvsem v kvalitativne raziskave, tudi izbor udeležencev sledi ciljem kvalitativne paradigme, kar raziskovalca vodi k razumevanju izkušenj, doživljanj, osebnih perspektiv ljudi v raziskovanih situacijah, njihovih domnev, motivov, razlogov, ciljev in vrednot posameznikov oz. skupin z namenom razvijanja teorij oz. konceptov, ki raziskovalca zanimajo (Devers in Frankl 2000; Sagadin 1991). Na osnovi tega je seveda pričakovati, da bo za fokusne skupine izbor udeležencev namenski. Raziskovalec bo namreč izbral tiste primere/udeležence, za katere bo presodil, da imajo podatke, s katerimi bodo izdatno doprinesli k realizaciji ciljev raziskave. Cilj fokusne skupine je vendarle pridobiti uvid in poglobljeno razumevanje ljudi, dogajanja, situacij ipd. in tak cilj zahteva namensko izbiro (Morgan 1997).

Člani fokusne skupine so lahko že predhodno člani določenih skupin (npr. učitelji na neki šoli) ali pa se skupina oblikuje izključno zaradi potreb raziskave, torej zberemo denimo strokovnjake natančno določenega področja ali predstavnike, ki ustrezajo nekim značilnostim, ki so raziskavi pomembne (Vogrinc 2008, str. 112).

Devers in Frankel (2000) sta poudarila, da mora, ko gre za izbiro udeležencev fokusne skupine, raziskovalec razmisliti o edinstvenih okoliščinah specifičnega raziskovalnega problema in konteksta tega problema. Oblikovati mora neki okvir možnega izbora udeležencev, za katere meni, da bodo pripomogli pri odgovarjanju na postavljena raziskovalna vprašanja, ter si zagotoviti njihovo sodelovanje v študiji.

Morgan (1998) izpostavlja tudi pomen kompatibilnosti udeležencev fokusne skupine. Če se udeleženci smatrajo za v osnovi podobne, bodo manj časa namenili razlaganju o samem sebi in se bolj posvetili diskusiji tematike, prej se bo vzpostavilo zaupanje med udeleženci. Klasičen način zagotavljanja kompatibilnosti je relativna homogenost skupine v smislu spola, starosti, ravni izobrazbe, socioekonomskega

statusa, moči, lokacije ipd. Pristopu izbire po načelu homogenosti dejansko sledi večina raziskav, ki bazirajo na fokusni skupini (Ritchie in Lewis 2003). Seveda je nesporno dejstvo, da tega ni možno doseči v vseh situacijah, se pa vedno stremi vsaj k približku.

Vodenje fokusne skupine

Na izpeljavo in vodenje fokusne skupine se je potrebno ustrezno pripraviti (Shema 1). Vogrinc (2008) denimo opozarja, da je za učinkovito diskusijo potrebno vnaprej pripraviti izhodišča (oporne točke). Gizir (2007) navaja, da je pred začetkom izvajanja fokusne skupine zelo pomembno razmisliti o ureditvi fizičnega prostora. Fizični prostor lahko vpliva na značilnosti interakcije med udeleženci ter na značilnosti in količino informacij, ki jih posredujejo. Tako je udeležence smiselno razporediti na način, ki omogoča maksimalen očesni stik z moderatorjem in drugimi udeleženci. Stewart in Shamdasani (1990) trdita, da se udeleženci počutijo bolj udobno, ko sedijo okrog mize, saj jim ta nekako predstavlja zaščito, zlasti to velja za bolj zadržane udeležence, in hkrati zagotavlja občutek osebnega prostora.

Cohen idr. (2007) izpostavljajo, da vodenje fokusnih skupin zahteva večšega moderatorja. Ko govorimo o vodenju fokusnih skupin, se namreč zelo pogosto namesto termina intervjuvar uporablja termin moderator (Krueger 1994), kar že samo po sebi naznačuje, da ima tisti, ki vodi fokusno skupino, precej drugačno nalogo in vlogo kot tisti, ki vodi denimo individualni intervju. Moderator moderira oziroma vodi diskusijo. Vogrinc (2008) navaja, da mora moderator imeti temeljne kompetence za vodenje intervjuja, znanje o skupinski dinamiki, dragocene pa so tudi izkušnje z vodenjem skupinske diskusije. Izpostavljajo se spretnosti, ki so povezane z vodenjem skupine. Če želi moderator vključiti vse udeležence, bo morda moral bolj spodbujati bolj tihe in sramežljive udeležence ali nekoliko utišati tiste, ki govorijo preveč oz. s svojim izpostavljanjem ovirajo druge pri izražanju mnenja, pripravljen pa mora biti tudi na morebitne zaplete, ki se lahko pojavijo pri komunikaciji. Kot poudarjata Stewart in Shamdasani (1990), je prav moderator ključen pri zbiranju bogatih in veljavnih vpogledov v perspektive udeležencev. Pri izbiri moderatorja je zato potrebno premisliti in se odločiti o njegovih/njenih lastnostih, kot npr. spolu, starosti, osebnostnih značilnostih, izobrazbi ter izkušnjah z moderiranjem. Priporočljivo je tudi, da moderator razume dinamične procese v skupini, da je radoveden, komunikativen, ima smisel za humor in interes za ljudi, je odprt za nove ideje in zna poslušati (Gizir 2007; Krueger 1998). Stewart in Shamdasani (1990) dodajata, da na učinkovitost moderatorja vplivajo tudi bolj situacijske značilnosti, torej tiste vezane na samo konkretno izvedbo fokusne skupine, kot denimo občutljivost problema, vodljivost udeležencev, časovne omejitve. Krueger (1998) navaja, da moderator v fokusni skupini zavzame neko specifično vlogo, saj ta vloga ustvari ambivalentnost, ki vpliva na to, kako udeleženci izražajo svoje poglede. Moderator tako lahko zavzame vlogo »iskalca modrosti«, »razsvetljenega novinca«, »eksperta«, »izzivalca«, »sodnika«, »pisca«, »člana diskusijske skupine« ali »terapevta«. Krueger (1998) sicer meni, da se da moderatorske veščine izboljšati

s povratno informacijo mentorja, zapisom lastnih transkriptov, poslušanjem in gledanjem posnetka in sledenju transkriptu, opazovanjem drugih moderatorjev, izobraževanjem o moderiranju.

Pri izvedbi fokusne skupine lahko pomaga tudi asistent, ki je navadno zadolžen za administracijo, opazovanje diskusije, ustne povzetke, snemanje diskusije, zaključek, analizo (Krueger 1998; Vogrinc 2008), kar moderatorju omogoči, da se popolnoma posveti moderiranju fokusne skupine.

Ob začetku razprave v fokusni skupini je glavni cilj, da vsak udeleženeec poda nek smiseln odgovor. Uvodni del je tako zelo pomemben za nadaljevanje, v njem mora moderator ustvariti varno in nepresojajoče okolje, ki bo udeležencem dalo občutek, da se lahko svobodno izrazijo, ne da bi se obremenjevali z vprašanjem, ali se bodo ostali s povedanim strinjali (Ritchie in Lewis 2003). Predlagajo še, da se lahko prvo vprašanje navezuje na predstavitev udeležencev.

Zavedati se je potrebno tudi, da ima vsaka skupina svojo dinamiko, a moderatorjeva naloga je, da je konsistenten pri predstavljanju in vodenju. Krueger (1994) predlaga naslednjo pot za začenjanje skupinske diskusije: (i) uvodni pozdrav, (ii) pregled teme, (iii) osnovna pravila, (iv) prvo vprašanje. Po tem uvodnem delu sledi diskusija, ki naj sledi načelu prehajanja od bolj splošnih k bolj specifičnim vidikom, pri čemer moderator skrbi za ohranjanje rdeče niti ter zagotavljanje udeležbe vsem sodelujočim.

Pomemben element vodenja fokusnih skupin je tudi časovni management. Moderator mora zaznati, kdaj se je neka tema izčrpala, zato mora imeti vsaj osnovno znanje področja, o katerem teče debata. Jasno mu mora biti, katera podpodročja obravnavane tematike lahko izključi v primeru, da za diskusijo zmanjkuje časa (Gizir 2007). Pozornost je potrebno nameniti tudi morebitnim odmikom od jedra diskusije in drugim motilcem, zato mora biti moderator na vodenje fokusne skupine dobro pripravljen. Za zaključek diskusije se lahko moderator le zahvali ali pa tudi povzame glavne poudarke diskusije in vpraša, ali je bilo mogoče kaj izpuščeno.

Analiza podatkov

V osnovi s fokusnimi skupinami pridobimo podatke, za katere se uporabljajo predvsem štiri oblike analize, to so vsebinska analiza, semiotična analiza, hermenevtična analiza ter kvalitativna vsebinska analiza (Vogrinc 2008) (Shema 1). Leech in Onwuegbuzie (2008) pa menita, da se analizi podatkov fokusne skupine najbolj prilaga princip predmetno zasnovane teorije (glej tudi Mažgon 2008, str. 140). Chamaz (2006) predlaga dvostopenjsko kodiranje gradiva. Začetno kodiranje naj vključuje generiranje številnih kod brez omejevanja, raziskovalec našteva porajajoče se ideje, izrisuje zveze, išče ključne besede kot označevalce pomembnih tem. Na drugi stopnji pa poteka fokusirano kodiranje, znotraj katerega raziskovalec izloča, kombinira, dodatno deli kode, ki jih je predhodno identificiral. Pri tem naj posebno pozornost nameni ponavljajočim se idejam in širšim tematskim, ki povezujejo kode. Tak način kodiranja je sicer tudi v splošnem uporabljen v kvalitativnem raziskovanju (Mažgon 2008; Vogrinc 2008), pri čemer se uporablja nekoliko drugačna termino-

logija, in sicer odprto kodiranje označuje začetno kodiranje, drugostopenjsko pa je poimenovano osno (aksialno) kodiranje.

Parker in Tritter (2006) pa posebej opozarjata tudi na posebnosti pri analizi in interpretaciji podatkov, pridobljenih v fokusnih skupinah, predvsem izhajajoč iz epistemoloških razlik med takšnimi podatki in podatki, ki so rezultat individualnih ali običajnih skupinskih intervjujev. Ustrezno razumevanje in interpretacija teh podatkov sta mogoča samo na osnovi sistematičnega razmisleka o kompleksnosti tega konteksta.

Analiza podatkov fokusnih skupin je v primerjavi z analizo podatkov, pridobljenih na druge načine (npr. z individualnimi intervjuji), bolj zahtevna in kompleksna z več vidikov (Parker in Tritter 2006). Tako je neizpodbitno dejstvo, da so podatki fokusne skupine tako rezultat predstavljenih smernic diskusije kot predstavitev moderatorja in interakcije med udeleženci ter udeležencev z moderatorjem. Dobljeni podatki so tudi rezultat dinamike skupine, udeležencev ter časovnega in prostorskega konteksta. Ker gre za diskusijo, tudi mnoge misli ostanejo nepopolne, veliko je miselnih preskokov, nedokončanih povedi in veliko težje je za potrebe razjasnitve skupino spet zbrati in ponovno diskutirati. Potrebno je poudariti tudi (Hyden in Bulow 2003), da se v fokusnih skupinah generirajo tako individualni kot tudi skupni podatki in pogosto je zelo težko ločiti med tema dvema skupinama. Diskusija namreč lahko vpliva na pozicijo, mnenje, stališče posameznika tudi do te mere, da se njegovo ime tekom trajanja diskusije lahko spremeni. Na skupni ravni pa se pogosto dogodi, da se v diskusiji generira večje število mnenj, ki lahko zaobjamejo večino vidikov sodelujočih. Zavedati se je potrebno tudi, da fokusne skupine navadno ne rezultirajo v konsenzu, pač pa ustvarijo različne poglede. Nekateri avtorji (npr. Frakland in Bloor 1999) opozarjajo, da je pri analizi potrebno posebno pozornost nameniti tudi občutljivim trenutkom, ki se lahko pojavijo med diskusijo, kot npr. tišina, dominantni udeleženci, pojav občutljivih tem, drugi pa so mnenja, da je za analizo podatkov fokusnih skupin najbolj primerna vsebinska analiza, ki upošteva tudi značilnosti fokusne skupine.

Analiza mora vključevati tudi oceno relativnega doprinosa posameznih udeležencev k diskusiji in premislek o tem, kaj je tisto, kar vpliva na nivo participacije posameznika ter v kolikšni meri so v procesu diskusije udeleženci spremenili stališča ali poglede. Z namenom odkrivanja in razumevanja sporočila skupine je potrebno citate posameznikov postaviti v kontekst, tako časovni kontekst kot tudi z vidika posameznikove spremembe mnenja, ki se včasih tudi radikalno spremeni tekom diskusije v fokusni skupini (Parker in Tritter 2006). Z vidika analize je potrebno posebno pozornost nameniti dinamiki interakcije v fokusni skupini, predvsem dejstvu, ali je interakcija relativno enakomerno porazdeljena ali se morda v diskusijo vključuje predvsem neko manjše število udeležencev.

Etični vidik načrtovanja in izvedbe fokusne skupine

Pri raziskovanju moramo upoštevati vsa splošna etična načela raziskovanja pedagoškega področja (Štemberger 2020), ob tem pa se pri fokusnih

skupinah pojavijo tudi nekateri etični izzivi, ki sicer niso značilni za ostale vrste intervjujev in se navezujejo na privolititev, zaupnost in anonimnost ter tveganje za škodo (Sim in Waterfield 2019). Ti vidiki doslej niso bili deležni kakšne posebne pozornosti.

Problematika s privolitvijo ali informiranim soglasjem (Kodelja 2017; Štemberger 2020) za sodelovanje v fokusni skupini se pojavi predvsem zaradi dejstva, da ni mogoče natančno napovedati interakcije v skupini ter vsebin, ki se bodo, poleg predvidene, tudi pojavile. Privolitev vključuje naslednje elemente: informiranost (informacije, ki jih raziskovalec posreduje udeležencem), razumevanje (kako udeleženec razume informacije), kompetenco (udeleženceva kognitivna in čustvena sposobnost odločanja o soglasju) in prostovoljnost (odsotnost kakršnekoli prisile) (Sim 2010). Cohen idr. (2007) navajajo, da informirano soglasje vključuje seznanjanje (potencialnih) udeležencev o namenu, vsebini in procesu raziskave, možnih tveganjih in negativnih posledicah, morebitnih koristih, ki jih bodo imeli od raziskave, pravici do prostovoljne vključitve, do odstopa od raziskave in pravici do ponovne vključitve, pravici in obveznostih v povezavi z zaupnostjo ter pravici do poizvedovanja glede kateregakoli vidika raziskave. Z vidika narave diskusije v fokusni skupini pa je tako zelo težko zagotoviti, da bodo udeleženci že pred začetkom diskusije dejansko imeli vse informacije, kar seveda predstavlja pomembno oviro pri avtonomnem odločanju (Beauchamp 2009). Na podlagi informacij, ki jih udeleženec prejme, si oblikuje nekakšna pričakovanja, ki se lahko izkažejo za netočna, tako glede samega poudarka v diskusiji kot tudi posameznikove vloge, prispevka k oblikovanju mnenj.

Naslednji pomembni vidik etičnosti v fokusni skupini sta zaupnost in anonimnost. V drugih raziskavah oz. v raziskavah, kjer so podatki zbrani individualno, se zaupnost in anonimnost običajno zagotavljata tako, da se udeležencem pripišejo psevdonimi (Lincoln 2009). V fokusni skupini pa se udeleženci na nek način javno izpostavijo, izpostavijo svoje mnenje, poglede, pri čemer ni mogoče predvideti ne reakcije ne diskretnosti skupine (Sim in Waterfield 2019). Raziskovalec tudi nima pregleda ali kontrole nad tem, kaj udeleženci sporočajo ali o čem se pogovarjajo izven skupine. V specifičnem vzdušju fokusne skupine lahko posamezniki tudi povedo več, kot bi si ob začetku želeli, in te svoje izjave težje vzamejo nazaj kot pri individualnem intervjuju.

Tveganje za škodo se lahko pojavi v diskusijah o občutljivih temah, še posebno zato, ker gre pri fokusni skupini za nekakšno javno naravo diskusije in tako lahko pride do socialne ali psihološke škode za posameznika, tudi zaradi kršitve načela zaupnosti in anonimnosti. Razkrite informacije lahko vodijo v občutek sramu, neugodja, pa tudi v stigmatizacijo, diskriminacijo, spremembo obstoječih socialnih vezi ipd. (Warwick 1982). Pri zagotavljanju čim manjšega tveganja za škodo ima pomembno vlogo moderator, ki lahko z vodenjem diskusije poskrbi, da se občutljive pod teme sploh ne pojavijo ali pa ob pojavu le-teh minimizira njihov vpliv (Sim in Waterfield 2019). Morgan (1998) pa meni, da naj bi moderator predvsem skrbel za to, da diskusija o občutljivih temah poteka na nekem ustreznem nivoju, in se naj ne bi usmerjal v izogibanje ali minimiziranje take debate. Potrebno je najti ravnovesje med izogibanjem ali zaključevanjem potencialno stresnih diskusij in

utišanjem udeležencev, za katere pa bi ta diskusija morda bila pomembna ali celo pozitivna.

Zavedajoč se zgornjih izzivov, so bile oblikovane praktične strategije, s katerimi naj bi se raziskovalci izognili morebitnim težavam, s poudarkom na konceptu privolitve in pomenu moderiranja (Krueger 1998; Sim in Waterfield 2019). Oblikovali sta se fazi »briefinga« in »debriefinga«. V prvi fazi gre za krajši neformalen uvod v samo diskusijo, v katerem se postavijo osnovna pravila diskusije, poudarijo se javnost razprave ter pričakovanja glede zaupnosti in anonimnosti. Predstavijo se smernice ravnanja v primeru za posameznika bolj občutljivih tem ter pozove k ponovnemu premisleku o morebitnem izstopu iz raziskave. V fazi »debriefinga«, ki poteka neposredno po zaključeni fokusni skupini, moderator povzame ključna sporočila glede zaupnosti in anonimnosti, razčisti ali komentira možne občutljive teme, k čemur povabi tudi udeležence (Smith 1995).

Namesto zaključka: mesto fokusnih skupin na pedagoškem področju

Izhajamo iz teze (Patton 1987), da so fokusne skupine zelo prilagodljiva tehnika zbiranja podatkov in jih zato lahko uporabimo v različnih primerih, se pa pretežno usmerjajo v poglobljeno raziskovanje manj poznanih tem (Stewart in Shamdasani 1990). Namen fokusnih skupin je pridobiti poglobljen vpogled v stališča, doživljanje (Krueger 1994) neke skupine, kar omogoča poglobljeno obravnavo nekega vprašanja, interakcijo med udeleženci ter interakcijo udeležencev z moderatorjem. Patton (1987) meni, da so fokusne skupine ključne pri izvedbi evalvacij, saj se tako lahko odkrivajo tako potrebe kot napredek pri izvajanju nekega projekta, pa tudi morebitni učinki, ki se zaznajo še dlje časa po zaključenem projektu. Tudi na področju pedagoškega raziskovanja se fokusne skupine pretežno uporabljajo za namen evalvacije programov in politik (Flores in Alonsa 1995). Predlagajo pa tudi (Bullock in Ory, 2000; Green 2004), da bi se fokusne skupine v večji meri uporabljale tudi pri razvoju nekega programa, torej že v procesu razmišljanja in pripravljanju rešitev za kakovosten razvoj programov, projektov, reform, politik, modelov, kurikulumov ipd. ter v procesu podpore (Marrison idr. 2006) novim idejam, konceptom in pristopom pa tudi oceni potreb učencev ter njihovih interesov in težav (Falconer in Hays 2006). Zanimiva pa je tudi teza, da so lahko fokusne skupine uporabljene kot tehnika, ki zapolni vrzeli tako v kvantitativnih kot v kvalitativnih raziskavah (Blake idr. 2004).

Ob navedenem se postavlja vprašanje izpeljave številnih raziskovalnih projektov, ki se izvajajo na pedagoškem področju. V sklopu razpisov se vedno pojavi pričakovanje po spremljanju napredka v projektu ali po evalvaciji oz. po tem, kakšni so (pričakovani) učinki projekta. Zelo pogosto se učinki razumejo ozko in jih želimo preverjati kvantitativno. Z vidika uporabnosti pa tudi prednosti uporabe fokusnih skupin bi morda kazalo napraviti premik v razumevanju spremljanja napredka tudi na način poglobljenih diskusij s ključnimi deležniki v fokusni skupini /fokusnih skupinah. Fokusne skupine namreč generirajo podatke, ki sporočajo perspektive udeležencev, ki izhajajo iz sinergije, soočanja, in tako bi denimo namesto statističnega merjenja učinka uvajanja neke novosti (ali ob njem) lahko pridobili tudi osebne perspektive,

ki bi ne le odstrle pogled na dogajanje, pač pa bi lahko pomenile izhodišča za nadaljnji razvoj.

Področje raziskovanja vzgoje in izobraževanja je zelo široko in vključuje številne potencialne udeležence, med katerimi so tudi ranljive in deprivilegirane skupine (npr. mlajši otroci, otroci iz socialno šibkejših družin ipd.), zato je potrebno še toliko večjo težo nameniti ustreznemu izboru in s tem povezanim etičnim vidikom raziskovanja. Raziskovalec mora dobro premisliti in zastaviti raziskovanje na način, da bodo udeleženci kljub znanim nevralgicnim točkam na tem področju v največji možni meri seznanjeni s cilji raziskave, da jim bosta zagotovljeni zaupnost in anonimnost ter da jim v procesu raziskovanja ne bo povzročena nobena oblika škode. Predvsem pa se mora raziskovalec zavedati, da ima fokusna skupina številne prednosti, kot denimo generiranje velikega števila idej in predvsem idej, ki vzniknejo v interakciji in sicer ne bi, da pa fokusna skupina ni enostavna ne za načrtovanje ne za izvedbo. Zlasti je tukaj potrebno poudariti dobro pripravo načrta, znotraj katerega je nujno zelo dobro premisliti in opredeliti izbor udeležencev, s katerimi je potrebno vzpostaviti zaupnost, kot tudi smelo premisliti o moderatorju in pa načinu beleženja ter analizi velikih količin podatkov.

Ne gre pa pozabiti, da je fokusna skupina komplementarna z drugimi tehnikami zbiranja podatkov in da jo lahko umestimo v različne faze zbiranja podatkov. Tako lahko na bolj šibko raziskanem področju predstavlja izhodišče zbiranja podatkov v smislu generiranja idej za nadaljnje raziskovanje, denimo razvijanje nekih drugih instrumentov zbiranja podatkov. Vsekakor lahko fokusna skupina zavzame osrednje mesto, lahko pa jo uporabimo po že opravljenem izhodiščnem zbiranju podatkov (z npr. anketnim vprašalnikom) v smislu razjasnitve ali poglobitve dobljenih rezultatov.

Literatura in viri

- Bailey, K. D. (1994). *Methods of Social Research*. New York: The Free Press.
- Beauchamp, T. L. (2009). Autonomy and consent. V: F. Miller in A. Wertheimer (ur.). *The Ethics of Consent: Theory and Practice*. Oxford: University Press, str. 55–78.
- Blake, S., Brady, T. in Sanchez, S. (2004). Enculturation of democratic principles in the young: A vision of equity education in public schools. *Educational Research Quarterly*, 28, str. 48–59.
- Bullock, C. in Ory, J. (2000). Evaluating instructional technology implementation in higher education environment. *American Journal of Education*, 21, št. 3, str. 315–328.
- Chamaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. London, UK: Sage Publications Inc.
- Cohen, L., Manion, L. in Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. London, New York: Routledge.
- Devers, K. in Frankel, R. M. (2000). Study design in qualitative research: Sampling and data collection strategies. *Education for Health: Change in Learning & Practice*, 13, št. 2, str. 263–271.
- Engel, R. J. in Schutt, R. K. (2005). *The practice of research in social work*. Thousand Oaks:

Sage Publications.

- Falconer, J. W. in Hays, K. A. (2006). Influential factors regarding the career development of African American college students. *Journal of Career Development*, 32, št. 3, str. 219–233.
- Flores, J. G. in Alonsa C. G. (1995). Using focus groups in educational research: Exploring teachers' perspectives on educational change. *Evaluation Review*, 19, št. 1, str. 84–103.
- Frankland, J. in Bloor, M. (1999). Some issues arising in the systematic analysis of focus group materials. V: S. Barbour in J. Kitzinger (ur.). *Developing focus group research: politics theory and practice*. London: Sage, str. 144–155.
- Fraenkl, J. R. in Wallen, N. E. (1990). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York: McGraw–Hill.
- Gizir, S. (2007). Focus Groups in Educational Studies. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 3, št. 1, str. 1–20.
- Glesne, C. in Peshkin, A. (1992). *Becoming qualitative researcher*. White Plains, New York: Longman.
- Green, D. O. (2004). Fighting the battle for racial diversity: A case study of Michigan's institutional responses to Gratz and Grutter. *Educational Policy*, 18, št. 5, str. 733–751.
- Hyden, L. C. in Bulow, P. H. (2003). Who's talking: drawing conclusions from focus groups—some methodological considerations. *International Journal of Social Research Methodology: theory and practice*, 6, št. 4, str. 305–321.
- Kamberelis, G. in Dimitriadis, G. (2005). Focus groups: Strategic articulations of pedagogy, politics, and inquiry. V: N. K. Denzin in Y. S. Lincoln (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications Inc, str. 887–907.
- Kidd, P. S. in Parshall, M. B. (2000). Getting the focus and the group: Enhancing analytical rigor in focus group research. *Qualitative Health Research*, 10, št. 3, str. 293–309.
- Kodelja, Z. (2017). Etičnost edukacijskega raziskovanja. *Šolsko polje*, 27, št. 1-2, str. 73–87.
- Krueger, R. A. (1994). *Focus groups: A practical guide for applied research*. California: Sage Pub.
- Krueger, R. A. (1998). *Moderating Focus Groups*. Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Krueger, R. A. in Casey, M. A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research*. California: Sage Pub.
- Leech, N. L. in Onwuegbuzie, A. J. (2008). Qualitative data analysis: A compendium of techniques and a framework for selection for school psychology research and beyond. *School Psychology Quarterly*, 23, št. 4, str. 587–604.
- Lincoln, Y. S. (2009). Ethical practices in qualitative research. V: D. M. Mertens in P. E. Ginsberg (ur.). *The Handbook of Social Research Ethics*. Thousand Oaks: Sage Publications, str. 150–169.
- Lincoln S. Y. in Guba G. E. (2000). Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences. V: N. Denzin in Y. S. Lincoln (ur.). *Handbook of Qualitative research*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, str. 163–189.
- Marrison, M., Lumby, J. in Sood, K. (2006). Diversity and diversity management: Messages from recent research. *Educational Management Administration & Leadership*, 34, št. 3, str. 277–295.
- Mažgon, J. (2008). *Razvoj akcijskega raziskovanja na temeljnih predpostavkah kvalitativne metodologije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Morgan, D. L. (1988). *Focus Groups as Qualitative Research*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Morgan, D. L. (1996). Focus Groups. *Annual Review of Sociology*, 22, št. 1, str. 129–152.
- Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research*. California: Sage Pub.
- Morgan, D. L. (1998). *Planning focus group*. California: Sage Pub.
- Nyumba, T. O., Wilson, K., Derrick, C. J. in Mukherjee, N. (2018). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. *Methods in Ecology and Evolution*, 9, št. 1, str. 20–32.
- Parker, A. in Tritter, J. (2006). Focus group method and methodology: current practice and recent debat. *International Journal of Research & Method in Education*, 29, št. 1, str. 23–37.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluations*. Los Angeles: Sage Publications.
- Ritche, J. in Lewis, J. (2003). *Qualitative research practice*. London: Sage Publication.
- Robson, C. (2002). *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Sagadin, J. (1991). Kvalitativno empirično pedagoško raziskovanje. *Sodobna pedagogika*, 49, št. 7/8, str. 343–355.
- Sagadin, J. (1995). Nestandardizirani intervju. *Sodobna pedagogika*, 45, št. 7/8, str. 311–322.
- Sim, J. (2010). Conflicts in research ethics: consent and risk of harm. *Physiother*, 15, št. 2, str. 80–87.
- Sim, J. in Waterfield, J. (2019). Focus group methodology: some ethical challenges. *Quality & Quantity*, 53, str. 3003–3022.
- Smith, M. W. (1995). Ethics in focus groups: a few concerns. *Qualitative Health Research*, 5, št. 4, str. 478–486.
- Stewart, D. W. in Shamdasani, P. N. (1990). *Focus groups: theory and practice*. Newbury Park, CA, Sage.
- Štemberger, T. (2020). *Uvod v pedagoško raziskovanje*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Vogrinc, J. (2008). *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Warwick, D. P. (1982). Types of harm in social research. V: T. L. Beauchamp, R. R. Faden, R. J. Wallace in L. Walters (ur.). *Ethical Issues in Social Science Research*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, str. 101–124.
- Wilkinson, S. (1998). Focus groups in feminist research: power, interaction, and the co-production of meaning. *Women's Studies International Forum*, 21, št. 1, str. 111–125.
- William, A. in Katz, L. (2001). The use of focus group methodology in education in education: Some theoretical and practical considerations. *International Electronic Journal for Leadership in Learning*, 5, št. 3.

Tina ŠTEMBERGER (University of Primorska, Faculty of Education, Slovenia)

FOCUS GROUPS IN EDUCATIONAL RESEARCH

Abstract: The paper addresses the specifics of the focus group as a method of data collection in educational research, which is still underused in the field despite its acknowledged advantages of producing extremely rich and high-quality data. The paper explains the concept of focus group and presents the basic types and stages of planning and conducting focus groups. Particular focus is placed on the focus group - specific elements around which there appears to have been a lack of academic discussion to date. Therefore, the issue of identifying and recruiting participants, moderating the discussion, data analysis and particular aspects of research ethics are discussed. The paper ends with some argumentative suggestions for the critical use of focus groups in educational research.

Keywords: focus group, data collection, moderating discussion, data analyses, research ethics

Email for correspondence: tina.stemberger@pef.upr.si